

Eestlaste väljaränne 19. sajandil ja 20. sajandi algul

Tiit Rosenberg

Väliseestluse tekitas sama asjaolu, mis põhjustas väljarände mujalgi Euroopas: rahvaarvu kiire loomulik juurdekasv ennetas oluliselt linnade ja tööstuse arengut, kirjutab Tiit Rosenberg.

Taustast

Euroopa rahvastiku jaoks oli ajavahemik 1750–1914 enneolematult kiire ja näis olevat peatumatu kasvu periood nii absoluutselt kui ka suhteliselt, maailma rahvastiku kasvu taustal vaadates.

Aastail 1750–1800 suurenes Euroopa rahvaarv u 33%, 1800–1850 u 43%, 1850–1900 u 49% ja 1900–1913 u 16%. Keskmiselt kasvas Euroopa rahvastik 19. sajandi esimesel poolel 0,7%, 19. sajandi teisel poolel 0,8% ja aastail 1900–1913 ligi 1,2% aastas. Seejärel langes see Esimese maailmasõja tõttu drastiliselt. Absoluutarvudes suurenes Euroopa rahvaarv 1850–1913 267,6 miljonilt 464 miljonini ehk 1,74 korda, kusjuures tema osatähtsus mailma rahvastikus kasvas 23%-lt ligi 27%-ni.

Piirkondlikult oli muidugi suuri erinevusi: kasv oli aeglasem Edela-Euroopas, kiireim Ida-Euroopas ja üsna kiire ka Loode-Euroopas. Euroopa keskmisele üsna ligilähedane oli Eesti rahvaarvu kasvutempo. 1850–1914 kasvas Eesti rahvaarv u 730 000-lt 1 157 000-ni ehk 1,58-kordseks.

Veelgi suurem kui üldine rahvaarvu kasv, mis sisaldab nii sündide-surmade kui ka rände bilanssi, oli rahvastiku loomulik juurdekasv, mida me siin ei käsitle. Loomulikku iivet absorbeeris oluliselt väljaränne, millel pole Euroopa jaoks olnud kunagi nii suurt tähtsust kui ajavahemikus 1840–1914. Tänu mandritevahelisele rändele oli rändebilanss negatiivne. Valdavalt üle ookeani, esijoonel Ameerikasse suundunud ränne on ka suhteliselt hästi registreeritud, kuna Euroopa-sisene ränne, mis suurte riikide puhul jäi suuresti riigi piiresse, on raskesti jälgitav. Kui palju inimesi vahetas sisemaise rändega kas alaliselt või ajutiselt oma elukohta, on üsna raske ja olenevalt riigisisest asjaajamiskorrast ja allikate säilimisest kohati ka võimatu kindlaks teha. Lokaaluuringute põhjal on aga hinnatud, et 1900. aasta paiku vahetas tõenäoliselt kolmandik kuni pool tollal Euroopas elanud 400 miljonist inimesest vähemalt üks kord elus elukohta.

Ehkki Euroopas esines ulatuslikult ka üle riigipiiride ulatuvat piirkondlikku rännet, nagu näiteks iirlaste ränne Inglismaale (1840–1914 rändas ligi 5 miljonit iirlast Suurbritanniasse, s.o pea sama palju kui venelasi Siberisse) või hooajatöölise ränne Venemaalt (eriti Poola ja Leedu alalt) Saksamaale, jäi see mandritevahelise rände varju. Kui 1800–1840 lahkus Euroopast üle ookeani u 1,5 miljonit inimest, siis 1840–1914 siirdus Uude Maaile üle 50 miljoni eurooplase. Kui 1800. aastal elas väljaspool Euroopat ja Siberit u 4% euroopaliku päritoluga inimest, siis 1914. aastaks oli neid juba 21%. Emigreerumine suurenes järsult 1840. aastate teisest poolest, saades kiirenduse kolmest peamisest tõuke- ja tõmbejõust: 1) Iiri nälg pärast 1845. aastat ja Kesk-Euroopa samaaegne agraar-kriis; 2) 1848.–49. aasta revolutsioon, mis pani liikuma suure hulga poliitiliselt motiveeritud väljarändajaid, eriti Saksamaalt; 3) kulla leidmine Californias ja Austraalias 1850. aastate algul.

Kuni 1880. aastate keskpaigani valitses „vana” väljaränne Loode- ja Kesk-Euroopa nn germaani maadest ja keltiliselt Iirimaa. Siis tõusid esirinda itaallased, kes edestasid juba sakslasi ja 1890. aastatest ka britte ning said esijoonel Lõuna- ja Ida-Euroopast lähtunud „uue” ülemererände eestvedajateks, tõmmates kaasa hispaanlasi ja portugallasi, kes läksid enamasti Ladina- ja Lõuna-Ameerikasse oma riigi endistesse asumaaadesse. Samuti liitus selle lainega massiliselt Austria-Ungari ja Vene impeeriumi rahvaid, kellest viimaste hulgas paistsid silma eriti juudid, poolakad ja leedulased.

Euroopa emigratsiooni absoluutarvud kasvasid hüppeliselt 1880. aastatel ja veel kord sajandivahetusel. Suhtlemistingimuste paranemise mõjul suurenes sajandivahetusest aga ka tagasiränne, mis oli suurem just „uute” emigrantide hulgas.

Peale üle ookeani kulgenud rände oli Euroopas veel üks arvestatav maailmajagudevaheline ränne – Vene riigi sisene ittaränne, mis viis sajandi jooksul teisele poole Uuraleid ligi 7 miljonit Euroopa-Venemaa asukat. Kuni 1870. aastateni domineeris selles rändes sunnitööle või asumisele saatmine (1 miljon inimest, kellest ligi pooled pöördusid pärast vangistus- või asumistähtaja lõppu sealt tagasi). Kolmveerand Siberisse rännanud olid maad otsivad või maksude eest põgenevad talupojad. Aastail 1885–1913 Siberisse rännanud 4,4 miljonist inimesest 19% moodustasid Euroopa-Venemaa läänepoolsetest provintsidest välja rännanud mittevvene rahvad.

Mida tähendas väljaränne emamaale, eriti kui suur osa rahvast lahkus kodumaalt ilmselt lõplikult? Euroopas on tollal ja hiljemgi vaieldud selle üle, kas väljaränne tähendas emamaale kergendust või aadrilaskmist. Üldiselt olid Euroopa valitsused veel 19. sajandi keskpaiku arvamusel, et ülerahvastust võiks väljarändega vähendada, soovides seejuures, et välja rännanuks ainult vaesed ja väheste ametioskustega rahvakihid. Et aga „vana” väljarände maade puhul kippusid väljarändajad olema just sääste kogunud alama keskkihi, väiketalunike, käsitöölise ja koguni haritlaste esindajad, siis hakati sellesse suhtuma tõrjuvalt. Lõuna- ja Ida-Euroopa puhul püsis soosiv suhtumine väljarändesse hiljemgi, seda enam, et vaesed maad said väljarändest märkimisväärtset majanduslikku kasu ka tänu kojujäänud sugulastele saadetud raha-saadetistele. Üldiselt aga arvatakse, et väljaränne oli vajaka jäänud majan-

dusarengu aseaine. Seal, kus algas majanduslik tõus, polnud väljarändeveni-
tiili enam vaja.

Eestlaste väljarände põhietapid ja -suunad

Nagu eeltoodust nähtub, paigutub eestlaste väljaränne küllalt selgelt üle-
euroopalisel rahvastiku-ajalooliselt konteksti. Siiski oli sellel ka erijooni, mis
tulenesid nii geopoliitilisest asendist kui ka konkreetsetest ajaloolistest teguri-
test.

Eestlaste väljarändeliikumises Vene ajal võib eristada kolme põhiperioodi:
1) varane stiihiline lähiränne kuni 19. sajandi keskpaigani; 2) massiline välja-
ränne 1855–1905; 3) stolõpinlik organiseeritud väljaränne 1906–1914/1917.

Kuni 19. sajandini elas väljaspool Eesti ala väga vähe eestlasi. Needki olid
enamasti Eesti lähistele sattunud võrdlemisi ammu, otsides pääsu kas sunni
või kättemaksu eest, või oli feodaalisand asustanud nad ümber sõjast ja tau-
didest tühjaks jäänud aladele. Ilmselt nii on tekkinud väiksemad kompaktsed
eesti asundused – keelesaared –, nagu Koiva maarahvas ehk leivud Vidzemes
ja Lutsi maarahvas Latgales, Kraasna maarahvas Pihkvamaal ja Luuküla
eestlased Peipsi idakaldal. Selliste eesti asunike hulka on hinnatud 18. sajandi
algul u 6000-le, 18. sajandi lõpul u 20 000-le ja veel 19. sajandi keskpaiku 30
000-le. See moodustas vaevalt 3–4% eestlaste tollasest koguarvust. Selle, suu-
resti hinnangulise arvu sisse on aga arvatud ka setud.

Varane väljaränne algas nn immigratsioonietapiga 16.–17. sajandil ja kulges
üle Rootsi-Vene riigipiiri (mõnede vanemate Venemaa eesti asunduste päri-
muste põhjal sai see alguse koguni 14.–15. sajandil Vana-Liivimaalt). Sellesse
aega jäi ka vastupidine liikumine – vene vanausuliste immigratsioon Baltiku-
mi. Baltikumi Venemaa koosseisu lülitamisega 18. sajandi algul algas migrat-
sioonietapp.

Stiihilist migratsiooniliikumist soodustas see, et uue Venemaa pealinna piir-
konnas edenes protestantlik kultuur, mis tugines saksa kolonistidele maal ja
saksa ning soome kogudustele Peterburis ja Kroonlinnas. Koos ingeri-
soomlaste alal esimeste luterlike rahvuskonfessionaalsete kogukondade ku-
junemisega ning Vene riigi teenistuses hiilgavat karjääri teinud ja valitsejate
poolt heldelt toetatud baltisaksa aadlikest mõisnike ilmumisega Peterburi lä-
histele algas ka eesti talupoegade enamasti üksi või perekonniti Ingerimaale
imbumine. Narva-tagusel alal ja Oudova ümbruses, sageli just baltisakslastest
mõisa-omanikele või rentnikele kuulunud mõisates kujunes kaks peamist
eestlaste asustuskollet.

Kolmandaks ja järjest suureneva tähtsusega eestlaste asustuskoldeks sai Pe-
terburi linn, mistõttu seda väljarände etappi võib nimetada ka linnadiasporaa
kujunemise etapiks. Juba pärisorjuse ajal sattus Peterburi oma härrat saat-
vaid eestlastest teenijaid, sinna saadeti neid ka mõnda ametit õppima ning
mindi pärast pärisorjusest vabanemist ise tööd ja teenistust otsima ning õp-
pima. 19. sajandi keskpaiku, enne massilise väljarände algust, on eestlastest
maaelanike hulka Peterburi kubermangus hinnatud u 2500-le. Peterburi lin-

nas aga elas samal ajal juba ligi 6000 eestlast. Just 1850. aastate lõpus kujunes esimestest eesti kõrgharitlastest Peterburi patriootide rühmitus, mille mõju oli ärkavale eesti ühiskonnale suurim 1860.–80. aastail. Peterburis kujunes kaks suurt eesti rahvuskonfessionaalset kogukonda: luterlik (esimene iseseisev, Jaani kogudus 1842–43 ja kirik 1852–60) ja õigeusklik (kogudus 1894, kirik 1907). Eesti Jaani kogudus kasvas jõudsasti – eriti sajandivahetuse paiku, suurenedes aastail 1884–1906 kahekordseks, 2200-ni. Õigeusklikke eestlasi elas koguduse moodustamise aegu Peterburis 4000 ringis.

1850. aastate lõpus lahvatas juba 1840. aastate algusest hõõgunud Liivimaa talurahva väljarändamistuhin, otsiti uut maad, kus poleks mõisnikke. Lühikesel ajaga kujunesid keskused, kus talupojad käisid arutamas ümberasumise kavatsusi. Algusest peale kaasnesid nende sündmustega teravad mõisnikevastased väljaastumised. Mõisnikele teatati, et tahetakse kohe ja kõik korraga ära minna – ka siis, kui lahkumist takistatakse. Eriti sulased, aga sageli ka peremehed jätsid mõisatöö ja läksid linna väljarännuks passe nõutama. Eesti asundustegelane August Nigol, kelle sulest pärineb põhjalikum ülevaade eesti asundustest Venemaal (1918), iseloomustas väljarändamise põhjusi pool sajandit hiljem: „Peale mõne üksiku jõukama ja reisihimulise, kes veereva kivi kombel paigal ei püsi, on pea kõikidel väljarändamise põhjuseks nälg maa järele ja võimata rasked olud meie kodumaal.” Mõisnike suhtumist väljarändamisse aga iseloomustab täpselt 1863 mõisnike põllutöölehes *Baltische Wochenschrift* ilmunud kirjutis, milles nenditi: „Väljarändamine toob meile suurt kahju: 1) kaasavõetav kapital läheb Eestist välja; 2) palgatööjõud väheneb tunduvalt; 3) töötasu tõuseb. Kõige tähtsam on aga see, et meilt läheb ära tööjõud. Seepärast peame väljarändamist igati takistama.”

Just 19. sajandi keskpaiku aktiveeris Vene keskvõim asustamata või uute vallutatud alade koloniseerimise poliitikat (19. saj 1. poolel laienes Vene impeeriumi ala umbes viiendiku võrra!). Asundustegevus sai üheks 1837. aastal loodud riigivaranduste ministeeriumi ülesandeks. Riigimaade asustamine Volga-äärsetes Saratovi ja Samara kubermangus avas lõpuks eesti talupoegadele esimese konkreetse sihtmaa, kuhu 1855. aastal suundusid esimesed väljarändajate grupid Võrumaalt Väimelast ja Lõuna-Tartumaalt Sangastest. Järgmise sihtkohana lisandus tatarlaste väljarännu tõttu tühjaks jäänud Krimm, kuhu suundusid 1860. aastal ümberasujad Järva-Madise ja Järva-Jaani kihelkonnast. Krimmist omakorda asus peatselt osa perekondi edasi Stavropoli kubermangu, avades Kaukaasia suuna. Esimene, koldeliselt levinud ümberasumislaine laiendas eestlaste silmaringi ja asumisvõimalusi ning pani aluse järgnevate ümberasumisvoolude sihtsuundadele.

Algusaastail suuresti veel seadusvastaselt kulgenud ümberasumisliikumine muutus pidurdamatuks pärast 1863. aasta passiseadusega liikumisvabaduse saamist ega jätnud varsti enam puutumata ühtki Eesti- ja Liivimaa piirkonda. Olenevalt kohalikest oludest, saagiaastast, üldisest majanduskonjunktuurist ja valitsuse koloniaalpoliitika aktiivsusest oli see kord elavam, kord loium. Koldeliselt leviva ja uutele väljaränderajoonidele suunatud intensiivsemate rändelainete kõrval toimis kogu aeg pidev ja hajutatud ümberasumine, millega täiendati juba tekkinud eesti asundusi või otsiti töövõimalusi Venemaa lin-

nadest. Selline oli just Eesti lähipiirkondadesse, Peterburi ja Pihkva kubermangu suundunud ränne, mida nagu eespool viidatud, oli toimunud juba enne massiliikumise algust. Eriti populaarseks muutus „lähis-Venemaa” 1860. aastate lõpus ja 1870. aastail, mil Peterburi, Pihkva ja Novgorodi kubermangus tekkis üle 30 eesti asunduse. Uute maa-alade hõlvamine ja asunduste loomine seal kulges intensiivselt kuni Esimese maailmasõjani välja. Eriti suur külgetõmbejõud oli Jamburgi kreisil Ingerimaal ning Taga-Peipsil ehk Oudovamaal.

1897. aasta andmeil elas Jamburgi maakonnas (Narva linna arvestamata) 10 640 eestlast ehk 16,3% maakonna rahvastikust. Oudova maakonnas elas 15 278 eestlast ehk 10,5% sealsest rahvastikust. 1912. aastaks oli see arv kasvanud umbes 30 000-ni ning aastal 1917 asus asjatundlike hinnangute järgi seal umbes 40 000 eestlast ehk ligemale 25% kogu Oudovamaa elanikkonnast. Eestlased elasid seal nagu riik riigis, mille asukail olid kõik vajalikud ametimehedki oma rahvusest.

Järjest olulisemaks siirdekohaks muutus pealinn Peterburi kui suurim tööstus- ja hariduskeskus ning teisedki Peterburi tööstuspiirkonna keskused. 1917.–1918. aastaks oli Peterburi, kus enne sõda elas u 25 000 eestlast, tõusnud ligi 50 000 eestlasega teiseks eesti linnaks Tallinna järel.

Siit tuleb esile esimene eestlaste väljarände iseärasus – selle suhteline „lähedus”. Ligi 2/3 väljarännanuid asus Eesti vahetus läheduses ning kogu väljarändest jäi Esimese maailmasõja alguseks, kui rändeteed olid eestlasi viinud ka impeeriumi kaugeimatesse nurkadesse, ikkagi üle 90% Euroopa-Venemaa piiresse.

Teine iseärasus oli väljarände agraarne iseloom. Ka Venemaal jäid väljarännanud valdavalt põlluharijaiks, kes asusid elama kolooniate ehk asundustena, mille hulk ulatus sajandivahetuse paiku üle 120 ning ületas 1917. aastaks 300 piiri. (Vt tabel 1.)

Eesti asunike ja asunduste arv Vene impeeriumis *

PIIRKOND	EESTLASTE ARV 1897		EESTI ASUNDUSTE ARV	
KUBERMANG (OBLAST)	KOKKU	SH LINNADES	1900	1918
1. Euroopa Venemaa	108 162	24 486	104	207
sh Peterburi	56 803	17 222	56	96
Pihkva	25 458*	891	11	12
Novgorodi	3 112	97	2	16
Läti ala*	12 132	4 420		12
Tveri	1 516	81	3	3
Samaara	2 029	93	5	14
Simbirski	837	43	5	4
Ufaa	617	17	2	8
Jaroslavli	198	91	2	4
Vjatka	209	4	3	2
Vologda	7	2	–	9
Tauria (Krimm)	2 210	470	8	6
2. Kaukaasia	4 281	497	12	14
sh Stavropoli	1 279	37	3	3
Kubani	880	48	4	4
Mustamere	791	71		4
Kutaisi	621	47	4	3
Karsi ja Erivani	546	195	1	1
3. Kesk-Aasia	440	85	5	4
4. Siber ja Kaug-Ida	4 202	273	6	106
sh Tobolski	2 031	56	3	35
Tomski	377	59		40
Jenissei	1 406	51	3	22
Amuuri ja Primorje	73	52	–	9
Kokku 1–4	117 105	25 341	127	331

* Eestlaste arv ja paiknemine on antud 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmete põhjal. Pihkva kubermangu eestlaste hulgas on ka u 14 000 setut. Läti alana on käsitletud Kuramaad, osa Vitebski kubermangust (Latgale) ja Lõuna-Liivimaad (ilma Valga ja selle ümbruse eesti valdadeta).

Asunduste arvu aluseks on: Meomuttel, Jüri 1900. Eesti asunikud laialises Vene riigis. Esimene katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua. Jurjev (Tartu): „Postimehe” trükikoja kirjastus; Nigol, August 1918. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. (Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused nr. 1). Tartu: Eesti Kirjastusühisus „Postimees”.

J. Meomutteli ja A. Nigoli toodud andmed eesti asunduste kohta pole üks-üheselt võrreldavad asunduse mõiste täpse määratlematuse tõttu. Samuti polnud J. Meomutteli nimestik nii täielik, sest rea hiljuti loodud asunduste kohta, eriti Siberis, polnud ta veel teateid saanud. Küll aga tulevad võrdlusest hästi välja üldtendentsid.

Läti alal 1918. loendatud 12 asundusest 6 asusid etnilisel piirialal segaasustuse alal, Jenissei piirkonnas asunud 22 asundusest 4 olid setu asundused.

1850. aastate lõpu ja 1860. aastate alguse esimesele eestlasi kodumaalt kaugemale viinud väljarändamislainele järgnes poole sajandi jooksul mitmeid uusi.

1868.–1869. aasta näljahäda, mis puudutas valusamini Lääne- ja Saaremaad, viis hulga saarlasi ja hiidlasi, aga ka teisi Eesti elanikke Põhja-Kaukaasiasse. Kubanimaa ja Kalmõki stepialadele ning Kaukasuse eelmäestiku nõlvadele rajati suuri ja õitsvaid eesti asundusi.

1880. aastate keskpaiku tekkis hulk eesti asundusi Kesk-Venemaa kubermangudesse (Tveri, Mogiljovi, Orjoli kubermangu) ja 1890. aastatel ka Põhja-Venemaale (Jaroslavli ja Vjatka, 20. sajandi algusest ka Vologda kubermangu). 1880. aastate keskel said Eestist lisa ka Volgamaa asundused – seekord rajati uusi asundusi Simbirski kubermangu. Üldse rajati 19. sajandi teisel poolel Volgamaale 23 eesti asundust.

1880. aastatest omandas eestlaste vabatahtlik väljaränne ka maailmajagudevahelise iseloomu.

Esimesed Venemaa Aasia-osa eesti asundused tekkisid Taga-Kaukaasiasse. Eesti külad rajati Musta mere rannikule Abhaasiasse ja Armeenia mägismaale Karsi lähistele. Viimase piirkonna oli Venemaa vallutanud Türgilt 1878. aastal Vene-Türgi sõjas. Karsi taasliitmisel Türgiga 1921. aastal said Karsi eestlastest Türgi kodanikud. Tänu Suur-Siberi raudteemagistraali rajamisele aktualiseerus 1890. aastatest väljarändekohana ka Siberi suund. Varem oli eestlasi Siberisse saadetud vaid sunniviisiliselt – karistuseks kuritööde ja mässamise eest sunnitööle või asumisele. Esimesed eestlaste Siberi asundused olidki rajanud nemad 19. sajandi algul. Siberi populaarsus väljarändekohana kasvas eriti 20. sajandi algul, mil valitsus hakkas seda nn Stolõpini agraarpoliitika raames suunama ja soodustama.

Aastail 1906–1914 rändas Eestist mujale Venemaale 18 000–20 000 inimest. Selle ajani oli Venemaal talurahva ümberasumine kui mitte just keelatud, siis vähemalt takistatud, ehkki muutused selles poliitikas olid valitsuses päevakorral juba 1890-ndatest alates. 1904. aasta 6. juuni seadus talurahva ja põldu harivate linlaste Aasia-Venemaa riigimaadele siirdumise kohta oli põhimõtteline pööre tsaarivalitsuse ümberasumispoliitikas, mida viidi ellu küll alles pärast Vene-Jaapani sõja lõppu. Varsti aga kaotasid võimud selle liikumise üle kontrolli. 1906–1916 siirdus Siberisse üle kolme miljoni inimese, kellest u 18% pöördus küll varsti tagasi. Eestist asus 1906–1914 Uuralite taha üle 12 000 inimese, neist Siberisse umbes 9000. Umbes 4000 neist pärines Eestimaa ja 8000 Liivimaa kubermangust. Ligikaudu 11% ümberasunuid pöördus küll peatselt kodumaale tagasi. Kokku rändas selle ümberasumislainega Venemaale 18 000–20 000 eestlast, sh Vologda kubermangu siirdus u 7000 inimest, kellest lõviosa (6000) rändas välja Võrumaalt. Uusi asundusi tekkis aga ka vanadesse asukohtadesse Peterburi ja Pihkva kubermangu.

20. sajandi algul ulatus väljaränne lõpuks ka Vaikse ookeanini Kaug-Idas: eesti asundused tekkisid Ussuurimaale, kuhu asusid peamiselt eesti randlased Hiiu- ja Saaremaalt.

19. sajandi lõpust esines ka väljarännet üle riigipiiride – nii teistesse Euroopa riikidesse kui ka üle ookeani Põhja-Ameerikasse. Elukohad valiti enamasti suurematesse linnadesse, aga USA-s ja Kanadas ka maale. Esimesed eestlaste maa-asundused Uues Maailmas rajati sajandivahetuse paiku ja seda tegid just Venemaa eesti asundustest edasi rännanud. Enne Esimest maailmasõda välja rännanud eestlaste arvu hinnatakse Euroopa riikides ligikaudu 2000-le ja Põhja-Ameerikas kuni 15 000-le.

Muidugi ei toiminud kogu vaadeldaval ajavahemikul 1850–1917 ainult ühepoolne ränne Eestist välja, vaid ka asundustevaheline ränne (edasiränne) ning üsna märkimisväärne on olnud ka tagasiränne. Kõnealuse perioodi puhul on aga seda olnud palju raskem jälgida ning seepärast tuleb leppida vaid rändebilansi hindamisega.

1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmeil elas väljaspool Eestit laiali üle terve Vene impeeriumi ligi 120 000 eestlast ehk u 12% üle ühe miljoni piiri jõudnud rahvusest. Tsaaririigi kokkuvarisemise ajaks hinnatakse nende arv olevat jõudnud ligi 200 000-ni. See moodustas juba üle 18% kogu eesti rahvast ning väljapoole Vene impeeriumi asunuid kaasa arvates isegi üle viiendiku. Näib, et 20. sajandi teise kümnendi lõpuks oli eestlaste väljarändepotentsiaal ennast siiski ammendanud ning Venemaa eestlaste arvukus lähenes oma maksimumile.

19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest, mil eesti asunduste võrk oli enam-vähem välja kujunenud, võis asunike elus märgata selget rahvusliku keskkonna säilitamise taotlust. Selleks ajaks oli oluliselt suurenenud piirkondadevaheline mobiilsus, toimus asunike vilgas ümberpaiknemine asukohakubermangude, -maakondade ja -valdade piires. Samas tugevnesid sidemed eesti asunduste ja kodumaa ning Peterburiga. Peterburist kujunes tähtsamaid asunike kultuurielu suunamise keskusi, kus anti välja asunikele mõeldud ajalehte Peterburi Teataja (1908–1914) ja peeti eesti asunduste esindajate kongresse (1910 ja 1913). Kodumaa eeskujul kujunesid asundustes oma kogudused, koolid, seltsid ja nende üritused (laulupeod ja põllumajandusnäitused), Eestist telliti ajalehti, kirjandust ja köster-koolmeistreid. Selleks ajaks oli suur osa asunikke saanud ka maaomanikeks. Koos asunduste üldise majandusliku ja luletõusuga leidis aset aga ka asunike sotsiaalse kihistumise süvenemine: nende hulgas eristusid selgemalt vanaasunikud ja uusasunikud, peremehed, sulased, päevilised ja tööliselised.

Oluline ilming oli nn asundustegelaste esilekerkimine ja väljarändamise ning eesti asunduste ajaloo uurimise algus (köster-koolmeister Jüri Meomuttel, kooli- ja kirikuõpetaja August Nigul, jurist ja ajakirjanik Samuel Sommer, maamõõtja Jakob Lukats jt).

Mis tekitas väliseestluse? Sama mis mujalgi Euroopas: rahvaarvu kiire loomulik juurdekasv ennetas oluliselt linnade ja tööstuse arengut. Ka sisekoloniasatsioon uute maade ülesharimisega ei suutnud oluliselt leevendada rahvaarvu ja asustustiheduse kasvust suurenevat agraarset ülerahvastust. See sünnitaski väljarände. Nii seletasid seda ka väljarändajad ise, nagu ilmneb näiteks Sangaste väljarändajate kirjadest oma endisele mõisahärrale krahv Bergile:

„ . . ei oleks kül hulkuma tulnud aga et rahvast ni paks oli ja asset elata ei olnud”, siis mindigi vaid „surembat kottust kaema”.

Tuleb küsida: kas Eestist minejaid oli palju või vähe? Kuidas olid lood naabritega ja mujal Euroopas?

Võrreldes Eesti, Läti, Leedu ja Soome väljarännet, tuleb nentida, et enam sarnasust leidub kahe esimese ja kahe viimase vahel. Eestlaste ja lätlaste väljaränne siirdus peamiselt Venemaale, võimalust mööda lähipiirkondadesse ning oli valdavalt agraarse iseloomuga ja hõlmas vaadeldava ajavahemiku lõpuks olenevalt piirkonna majandusliku arengu tasemest ja linnastumisest 10–20% rahvast. Märkimisväärne on, et Lätis, kus linnad suutsid vastu võtta ligi kaks korda enam rahvast kui Eestis, oli väljarändajate osakaal pea samavõrra väiksem.

Soomlaste ja leedulaste väljaränne viis aga valdavalt riigist välja, üle ookeani ja peamiselt linnadesse, ulatudes 10–30%-ni. Mõlemaid on ilmselt mõjutanud ka paremad riigist välja rändamise võimalused ja naabrite (rootslaste ja poolakate) varem alanud ja intensiivne mandritevaheline ränne. Seejuures andis leedulaste väljarändele suurema intensiivsuse märgatavalt tugevam rahvuslik rõhumine, madalam majanduslik arengutase ja ilmselt ka sel perioodil kato-liiklikele rahvastele omaselt kiirem rahvastiku loomulik juurdekasv.